

Yadra!

MAJI 2013

Sala mo Dua Kina na
Tama Vinaka

Sala mo Dua Kina na Tama Vinaka

TABANA E 4-7

- 3 DIGOVI VURAVURA
- 8 VEIKABULA
Moose—Na Tuwawa ni Veikau
- 10 NA RAI NI IVOLATABU
iYaloyalo Vakasisila
- 12 IVAKASALA INA VUVALE
Lawa me Ganiti Luvemu iTabagone
- 14 ITUKUTUKU MAKAWA
Robert Boyle
- 16 BULA VAKAIDEWADEWA SE BULI?
Na Rikarikayame Mata Buawa

Vol. 94, No. 3 / Monthly / FIJIAN
iTabataba Yadua: 43,524,000 ena 98 na Vosa

E sega ni volitaki na iova qo. la e vakarautaki me dau caka tale ga kina na veivakulici ena iVolatabu e vuravura raraba qai tokoni ena cau. Na tikiinvolatabu kece mai na Vakateku ina Malakai e lavetaki mai na *Ai Vola Tabu* vakaViti, kei na tikiinvolatabu kece mai na Maciu ina Vakatikila, e lavetaki mai na *Vakadewa ni Vuravura* You ni iVolatabu vaKirisi vaKariso, vakavo ga ke vakatakilai toka. *Awake!* (ISSN 0005-237X) is published monthly by Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc.; L. Weaver, Jr., President; G. F. Simonis, Secretary-Treasurer, 25 Columbia Heights, Brooklyn, NY 11201-2483, and in Australia by Watchtower Bible and Tract Society of Australia, 12-14 Zouch Road, Denham Court, NSW 2566. Periodicals Postage Paid at Brooklyn, N.Y., and at additional mailing offices. **POSTMASTER:** Send address changes to *Awake!*, 1000 Red Mills Road, **Wallkill, NY 12589-3299.** © 2013 Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania. All rights reserved. Printed in Australia.

TEENAGERS

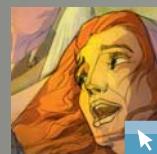

YOUNG PEOPLE ASK HOW CAN I STOP PROCRASTINATING?

O sa vuturi tale ni dau bera tu ga na nomu cakava nomu itavi e vale se na nomu lesoni e koronivuli? E vinaka mo kua ni dau lokuyarataka na nomu cakacaka! Ena vupei iko na ulutaga qo ke o nanuma ni o sega ni rawa ni cakava, vucesa beka, se o osooso.

(Rawa ni wiliki ena vosa vakavalagi, rai ena ulutaga BIBLE TEACHINGS/TEENAGERS)

CHILDREN

Wilika na italanoa vakaivolatabu. Drau cakava kei luvemu na ka e tukuni kina me kilai ira vinaka na talanoataki ena iVolatabu.

(Rawa ni wiliki ena vosa vakavalagi, rai ena ulutaga BIBLE TEACHINGS/CHILDREN)

O via kila eso tale na ivakamacala se mo vulica wale na iVolatabu?

Rai ena www.jw.org se volavola qai vakauta ina dua na katonomeli qo.

JEHOVAH'S WITNESSES: VITI: PO Box 23, Suva.
OSITERELIA: PO Box 280, Ingleburn, NSW 1890.
O rawa ni raica na lisí ni katonomeli kei na itikotiko kece e veiyasa i vuravura ena www.jw.org/contact.

VURAVURA

E sa sega ni iwali ni leqa ni kakana na kena tei vakalevu na kakana. E tukuni nira sa tea na dauteitei ena gauna qo na kakana e rawa ni vakani kina e 12 na bilioni na tamata—qori e sivia na iwiliwili ni lewenivanua e vuravura ena 5 na bilioni. Na vuna e sega ni wali rawa kina na leqa qori, baleta ni sa volitaki na kakana me rawa kina na ilavo, sega ni wasei vakatautauvata, qai vakasabusabutaki.

ARGENTINA

Ena vuku ni lomaocaoca kei na kena vakayacori na itovo kaukaua ena vanua ni cakacula, era kerea kina e 3 mai na 5 na qasenivuli e Argentina mera livi.

SAUCA KOREA

Wale tiko ga qo era vinakata na lewenivanua e Sauca Korea mera sa tu duadua ga, era sega ni vinakata mera bula vata kei na dua.

JAINA

E vinakata na matanitu o Jaina ena 2016 me kua ni vakadukai tale tiko na cagi ekeia, ia e nanumi ni levu na siti e Jaina era na sega ni yacova na ivakatagedgede qori. E laurai tale ga ni sa qai “duka ga vakalevu” na waivure e vaka-yagataki me wainigunu.

Sala mo Dua Kina na Tama Vinaka

“Au na vukei luvequ vakacava me gone vinaka?” Qori na ka e lomaleqataka voli o Michael* mai Sauca Aferika. E dau saga vakaukaua me dua na tama vinaka, ia ni vakasamataki luvena tagane dau talaidredre, e yabaki 19, a diva me dua na itubutubu vinaka.

Ia e duatani na ka a cakava o Terry mai Sipeni, kena irairai ni a dua na tama vinaka. E tukuna na luvena tagane o Andrew: “Au se nanuma vinaka tu ga e levu na ka e dau cakava o tamaqu, me vaka nona dau wiliwili vei au, keirau dau qito, kauti au ena so na vanua me keirau lai sarasara duadua ga kina. Au dau marautaka na nona veivakavulici.”

E sega ni rawarawa me dua e tama vinaka. Ia e tiko eso na ivakavuvuli yaga e rawa ni veivuke. Era vakadinadinataka e levu na tama, wili kina na nodra vuvale na yaga ni kena muri na ivakavuvuli vuku ena iVolatabu. Meda raica mada eso na ivakasala yaga vakaivolatabu ena rawa ni vukei ira na tama.

* Sa veisau eso na yaca ena ulutaga qo.

1. Vakayagataka Nomu Gauna Vei Ratou e Vale

Ni o dua na tama, o na vakaraitaka vakacava vei ira na luvemu ni o kauaitaki ira dina? E macala ga ni levu sara na ka o na cakava vei ira, wili kina na nomu cakacaka vakaukaua mo vakani ira kei na nomu vakarautaka na vanua veiganiti mera tiko kina. O cakava qori baleta ni o kauaitaki ira dina. Ia ke lailai na gauna o vakayagataka vei ira na luvemu, era na rairai nanuma ni o sega ni kauaitaki ira dina, o sa lai kauaitaka ga vakalevu eso tale na ka, me vaka na cakacaka, nomu itokani se na ka o dau taleitaka.

Gauna cava me tekivu vakayagataka kina o tama nona gauna vei luvema? Ni se tiko e ketei tinana e dua na gone, sa tekivu sara ga ena gauna qori na nodrau veikilai. Ni oti e 16 na macawa na nona kunekeunetaki e dua na gone, sa rawa ni rogoca na ka. Ena gauna tale ga qori sa rawa ni bucina kina o tama e dua na veiwekani talei kei na luvema se bera ni sucu. E rawa ni rogoca na pamu ni utona, vakila ni teke, e rawa tale ga ni lagasere se vosa vua.

iVakavuvuli Vakaivolatabu: Ena gauna vakaivolatabu e nodra itavi sara ga na tama mera vakavulici luvedra. Era uqeti mera dau vakayagataka wasoma nodra gauna vei luvedra, e vakadinadinataki qori ena Vakarua 6:6, 7, e kaya: “ia na vosa oqo, ka’u sa vakarota vei kemuni e na siga oqo, me tiko ga e na lomamuni: ia mo ni gumatua ni vakavulica vei ira na luvemu ni, ka dauvosataka ni kemuni sa tiko e na nomuni vale, ni kemuni sa lako voli talega e na sala, ka ni kemuni sa koto sobu, ni kemuni sa duri cake talega.”

2. Na Tama Vinaka e Dauveivosaki

Me rawa ni drau veivosaki vinaka kei luve mu e bibi mo dau vakarogoci koya. E bibi tale ga mo kua ni dau saqata totolo na ka e tukuna.

Ke ra kila na luvemu ni o dau cudru-cudru qai dauvakalelewa, ena dredre mera talaucaka vei iko na lomadra. Ia ni o vakarogoci ira vinaka e vakaraitaka ni o kauaitaki ira dina. Ena rairai uqeti ira qori mera talaucaka vei iko na lomadra kei na ka era nanuma.

iVakavuvuli Vakaivolatabu: E laurai ni yaga dina na ivakasala vuku ena iVolatabu ena levu na ituvaki eda sotava e veisiga. Kena ivakaraitaki, e kaya na iVolatabu: “Me totolo ni vakarorogo na tamata ya-dua, me berabera ni vosa, me berabera ni cudru.” (Jemesa 1:19) Nira muria na tama na ivakavuvuli vakaivolatabu qori era na dauveivosaki vinaka kei luvedra.

Vakarorogo vinaka, kua ni vakalelewa

3. Veivakavulici ena Yalololoma Qai Veivakacaucautaki

Me kua ni laurai ni o rarawa se cudru ena gauna o vakavulici luvemu kina, mo vakaraitaka ga ni o lomani koya baleta ni na yaga vua ena veigauna mai muri. Qori e okati kina nomu veivakasalataki, veivakadodonutaki, veivakavulici, kei na nomu vakatauca eso na itotogi ke gadrevi.

Ena yaga tale ga vakalevu na nona veivakavulici e dua na tama ke dau vaka-caucautaki luvena. E tukuna na iVolatabu: “A ka sa vosataki taudonu sa vaka na moli koula e na kato siliva.” (Vosa Vakaibale-bale 25:11) Na veivakacaucautaki ena vuksi ira na gone mera bucina na itovo vinaka. Era na nuidei na gone ke ra vaka-mareqeti ra qai kauaitaki vei ira na nodra itubutubu. Ni saga e dua na tama me vakacaucautaki ira na luvena ena ka era cakava, ena vuksi ira mera nuidei, ena uqeti ira tale ga mera kua ni soro ni cakava na ka e dodonu.

iVakavuvuli Vakaivolatabu: “Kemuni na tama, ni kua ni vakacudrui ira na luvemu-ni, de ra yalolailai kina.”—Kolosa 3:21.

4. Lomana Qai Dokai Watimu

Ena tarai ira dina na gone na nona ivakarau e dua na tagane vakawati vei watina. Era kaya eso na kenadau era dau dikeva na nodra tubu na gone: “Dua na ka vinaka e rawa ni cakava e dua na tama vei ira na luvena, oya me dokai watina. . . . Ni rau vakaraitaka na veiwatini vei ira na gone ni rau veidokai, era na vakila na gone nira lomani, era na marau tale ga.”—*The Importance of Fathers in the Healthy Development of Children*.*

iVakavuvuli Vakaivolatabu: “Kemuni na tagane, ni lomani ira tiko ga na wati-muni . . . Moni lomana tale ga na dui wati-muni me vaka ga nomuni lomani kemuni.”—Efeso 5:25, 33.

* Ke rau sa veisere na veiwatini, ena vinaka na nodratou veimaliwi na gone kei tinadratou ke dau dokai watina o tagane qai rokovi koya.

Na Tama Vinaka ena Sega ni Osooso Vakalevu

E cavutu mai Barbados o Sylvan qai vakaitikotiko ena siti o Niu Yoka kei watina kei ratou na luvena tagane itabagone. E osooso sara vakalevu ena vuku ni nona cakacaka. Me vaka ni draiva ni basi ena siti o Niu Yoka, ena cakacaka mai na tolu na kaloko ena sigalevu me yacova na tolu se va na kaloko ena mataka lailai. E dau cegu ena Lotulevu kei na Vakaraubuka, ia ena vinakati me dau cakacaka ena bogi ni Vakarauwai kei na Sigatabu. Dina ni rui osooso, ia e tiko ga na gauna me vakayagataka vei ratou na luvena.

E vakamacalataka o Sylvan: “E sega ni rawarawa, ia au dau saga vaku kaukaua. Ena vinakati meu vakatikitikitaka e dua na gauna meu veimaliwi kei ratou na lufequ tagane. Ena Lotulevu au dau vaka-yagataka vei lufequ ulumatua ni suka mai na vuli. Au tuvanaka na siga Vakaraubuka vei koya e tarava, kei na mataka lailai ni Sigatabu vei koya e gone duadua.”

5. Bulataka na iVakasala Vuku ni Kalou

O ira na tama era lomana dina na Kalou, era rawa ni solia vei luvedra e dua na isolisolini vinaka duadua, oya mera veiwekani voleka kei na Tamadra vakalomalagi.

Ni oti e vicasagavulu na yabaki na nona susugi ratou na ono na luvena o Antonio, e dua na iVakadinadina i Jiova, a volavola mai vua e dua na luvena yalewa: “Ta, au via vakavinavinakataki iko ena nomu tuberri au meu lomana na Kalou o Jiova, meu taqomaka noqu bula, meu lomani ira na wekaqu—meu veiraurautaka tale ga na ka. O vakaraitaka dina ni o lomani Jiova, o lomani au tale ga. Vinaka Ta nomu vakaliuci Jiova tiko ena nomu bula kei na nomu karoni ira na luvemu me vaka nira isolisolini Kalou!”

iVakavuvuli Vakaivolatabu: “*la mo ni lomani Jiova na nomuni Kalou e na lomamuni taucoko, kei na yalomuni taucoko, kei na nomuni kaukauwa taucoko. la na vosa oqo, ka'u sa vakarota vei kemuni e na siga oqo, me tiko ga e na lomamuni.*”
—Vakarua 6:5, 6.

Qori e lima wale ga na ka mera cakava na tama, ia eda kila ni levu tale tu na itavi mera qarava. Ke o saga mada ga ena nomu vinaka taucocho mo dua na tama vinaka, o na sega ga ni uasivi. Ke o vakaraitaka vei ira na luvemu ni o lomani ira, o cakacaka tale ga vakaukaua mo vakarautaka na ka era gadreva, o na rawa ni dua na tama vinaka.* ■

* Me ikuri ni ivakasala ena vuvale, raica na ivola *Na Sala me Marau Kina na Vuvale*, e rawa ni laurai ena Web site www.jw.org.

Ka Era Taleitaka na Gone Vei Tamadra

“Keirau dau qito kei Ta, ena wilika tale ga vei au e dua na italianoa e veibogi.”—Sierra, yabaki 5.

“So na gauna ni bula sara tu ga neirau qito, ena tukuna, ‘OK, sa rauta na qito, maroroya na iyaya.’ Eso tale na gauna, ni oti na neirau cakacaka, ena kaya, ‘Daru qito mada.’”—Michael, yabaki 10.

“E sega ni vakalaiva o Ta na nona cakacaka se na ka e dau taleitaka me vakalatilati ena nona dau vukei Na e vale. Me vakataki Na, e dau vakasaqa tale ga o Ta, savata na iyayanikana, veivuke ena kena samaki na lomanivale. E dau kauaitaki Na qai karoni koya tale ga.”—Andrew, yabaki 32.

Moose tagane: © Alaska Stock/age fotostock

MOOSE

NA TUWAWA NI VEIKAU

“**E** MANUMANU rairai ca na moose. Na cava e balavu kina na yavana e liu me yaco i tabana? Na cava e dudu kina na uluna?” A vola qori o Henry David Thoreau na dauvolaivola ena ika19 ni senitiuri, ia e va tale ga qori nodra rai eso tale me baleta na moose. E nanumi ni manumanu sakasaka qai lilia baleta ni dau lako taudua tu ga, e rairai ca qai sega ni laurai vakalevu e veikau. Vakacava e dina qori? Era sa dikeva na dauvakadidike mai Noca Merika kei Eurasia e levu na itukutuku vakasakiti ni manumanu qo.

Eda kila kece ni manumanu levu na moose. E dina ni balavu qai rairai lasa na yavana, ia e rawa ni tekea e dua na qele ni olifa. Ni oti ga e vica na siga na nodra sucu era sa vulica na qalo, e laurai tale ga nira qalo voli me vica na maile, ra qai nunu me rauta ni 6 na mita mera kania na kau lalai era tu e botoniwai!

Na yaloka ni matana e rawa ni raica na ka e tu e dakuna qai sega ni gadrevi me vuki. E yaga tale ga na ucuna. Me vaka ni veiyawaki na qara ni ucuna era kaya na dauvakadidike ni vakayagataka qori me kila vinaka kina na vanua e tu kina e dua na ka. E yaga tale ga na daligana me kidava kina na ka. E rawa ni veimoiyaka na daligana, ena rogoci ira tale ga na vo ni moose era tu mai vakayawa ena rauta na 3 na kilomita!

KENA ITUKUTUKU LEKALEKA

Mataqali: Manumanu vakasucuna

Kakana: Tabanikau lalai, draunikau, kau lalai era bula e wai

Totolo: Rauta ni 55 na kilomita dua na awa

Balavu: 1.5 ina 2 na mita mai na yavana e liu me yaco i tabana

Bibi: Rauta ni 816 na kilokaramu

E vola e dua na dauvolaivola, nira “dau soli ivukivuki” na luve ni *moose*, era dau qito qai mamarau. Na tinadra era dau taqomaki ira na luvedra ena nodra karoni ira vakayalololoma ra qai sega vakadua ni vakawaleni ira. Ke vakasagai luvedra na olifa, na bea, se tamata, era na vala mera taqomaka. Ni sa via yabaki dua na luve ni *moose* qai bukete tiko o tinana, ena vaka-savi luvena me lako me qara ga na nona bula.

BULA ENA NOCA

Me vaka nira dau kania ga na *moose* na tabanikau lalai, draunikau, kei na kau lalai era bula e wai, era na bula vakacava ena vulaibatabata? Dua oya na nodra dau kana vakalevu ena vulaikatakata. E rauta ni 23 na kilokaramu na kakana era na kania e veisiga, era na kania mada ga na kau lalai e 3 na mita na kena balavu e vanua, se loma ni wai. Na kakana kece qori sa qai lai qaqi ina va na iwasewase ni ketena qai solia ina yagona na wainimate me bulabula kina, e vakalevutaka tale ga na uro ni yagona. Ia eso tale na ituvaki leqataki ena rawa ni sotava ena vulabatabata.

E sega ni rawarawa vua na manumanu qo me vosota na batabata ni draki kei na vavaku ni ucacevata. Ena vinakati me kua ni veitosoyaki vakalevu me rawa ni maroroya tiko ga na katakata na kuli ni yagona vavaku. Ena dredre me drotaki ira na olifa ena ucacevata, vakabibi o ira na dauvakasasa kei ira na draiva ni motoka.

Era dau taleitaka na *moose* na masima e dau biu ena gaunisala ena noca, me vakawaicalataka na ucacevata. Ia me vaka ni loaloa na vutidra ra qai dau takoso ena bogi e gaunisala, era dau lau-coqa baleta ni dredre vei ira na draiva

Na luve ni *moose* e dau qito qai mamarau

mera raici ira. Na vakacalaka qori era dau mate kina na *moose* kei na tamata.

MANUMANU DAUQITO

E dau laurai nira qitora na vuso ni ua e matasawa, ra qai dau marautaka tale ga mera sili ena tobu katakata. E dau laurai tale ga nira veilomani na tinatina kei na tamatama ena gauna ni vakatubukawa, qai vakaciriloloma na nona yaldina o tinatina ni qaravi luvena. Ke susuga mada ga na tamata na luve ni *moose*, erau na veikilai vinaka kei na kena itaukei. E kaya o doketa Valerius Geist: “Na manumanu rairai ca qo e vuku, dau-loloma qai dau talairawarawa.”

Ia e dua ga na ka me qarauni: Na *moose* e manumanu kila qai kaukaua. Ke drau sota e veikau, kua ni vakasaga mo yawaki koya ga, vakabibi ni tiko na luvedra. Ia se mani vanua cava o duri tu mai kina, o na qoroya ga na tuwawa ni veikau qo. ■

IYALOYALO VAKASISILA

E vakacala na iVolatabu na iyaloyalo vakasisila?

*“O koya e vakaraica
tiko ga na yalewa ena
nona garosa, e sa vei-
butakoci oti kei na
yalewa ya e lomana.”*

—Maciu 5:28.

VUNA MEDA KAUAI KINA Nikua sa takalevu qai tu vakarawarawa na iyaloyalo vakasisila. E bibi mo kila na rai ni Kalou me baleta na iyaloyalo vakasisila ke o via vakamarautaki koya, mo marau tale ga.

KA E KAYA NA IVOLATABU E sega ni cavuta vakadodonu na iVolatabu na iyaloyalo vakasisila. Ia na kena saravi e veisaqasaqa sara ga kei na levu na ivakavuvuli vakaivolatabu.

Kena ivakaraitaki, e tukuna vakadodonu na iVolatabu ke dua na tagane vakawati e “vakaraica tiko ga na yalewa” e sega ni watina, qai bucina na gagadre me rau veiyacovi, ena rawa ni lai vei-butakoci. Na ivakavuvuli ena tикиnivolatabu qori e baleti ira na vakawati se dawai era “vakaraica tiko ga” na iyaloyalo vakasisila, ra qai bucina e lomadra mera veiyacovi dukadukali. Na itovo va qori e sega sara ga ni taleitaka na Kalou.

E cala beka na sara iyaloyalo vakasisila ke sega ni tini ina veiyacovi dukadukali?

KA ERA TUKUNA ESO Eso na dauvakadidike era sega ni vaka-bauta ni na tini ena veiyacovi dukadukali na saravi ni iyaloyalo vakasisila. Ke dina mada ga na vakasama qori, vakacava e vakadonuya na Kalou na kena saravi?

KA E KAYA NA IVOLATABU E vakamacalataka na iVolatabu ni sega ni dodonu qai vakasisila na “veiwali ca.” (Efeso 5:3, 4) Ke sa va qori, sa qai wacava sara na iyaloyalo vakasisila. Na iyaloyalo vakasisila sa tu nikua e saravi sara ga kina na veiyacovi, veiyacovi vakatagane se vakayalewa se so tale na iwalewale ni veiyacovi. Koya gona, na garovi ni kena na saravi na iyaloyalo ni veiyacovi dukadukali, e vakacudrui koya vakalevu na Kalou ni vakatauvatani kei na veiwali ca.

Era se veibataka tiko ga na dauvakadidike na nodra rawa ni lai vakayacora na tamata na ka era tatadrataka ena ka era sarava ena iyaloyalo vakasisila. Ia na iVolatabu e tukuna ni veivakaleqai vakayalo na saravi ni iyaloyalo vakasisila, e vakacudrui koya sara ga na Kalou. E veivakasalataki kina na iVolatabu: “O koya gona, moni vakamatea na gagadre ni veitikiniyagomuni . . . na veidauci [kei] na garogaro.” (Kolosa 3:5) Era sega ni vakamatea tiko na gagadre va qori o ira era sarava na iyaloyalo vakasisila, era vakabulabulataka ga.

Na cava ena tarovi iko mai na sara iyaloyalo vakasisila?

KA E KAYA NA IVOLATABU E vakamacalataka na iVolatabu ni so vei ira na dauveiyacovi vakasisila, daumateni, kei na daubutako era sa muduka na nodra ivalavala torosobu. (1 Korinica 6:9-11) Ena sala cava? Oya na nodra bulataka na ivakasala vuku ena Vosa ni Kalou, era vulica tale ga mera cata na ka ca.

Eda rawa ni cata na iyaloyalo vakasisila nida vakasamataka vinaka na leqa ena kauta mai na ivalavala torosobu qori. E laurai ena dua na vakadidike a tabaka na Utah State University, ni so vei ira era dau sara iyaloyalo vakasisila era “lomabibi, sega ni dauveimaliwai, vakaleqai na nodra veiwekani,” ra qai sotava eso tale na leqa. Kena ikuri, eda sa raica mai ni cata na Kalou na saravi ni iyaloyalo vakasisila. E rawa tale ga ni vakavuna e dua tale na leqa levu, oya ni na tagutuva sara ga noda veiwekani kei na Dauveibuli.

E rawa ni vuksi keda na iVolatabu meda lomana na veika vinaka. Na levu ga ni noda wilika na iVolatabu, na titobu tale ga ni noda lomana na ivakatagedegede savasava e volai kina. Na loloma qori ena uqeti keda meda cata sara ga na iyaloyalo vakasisila, eda na duavata tale ga kei na daunisame, a vola: “Au na sega ni viritura e mataqu e dua na ka ca.”—Same 101:3. ■

“O koya gona, moni vakamatea na gagadre ni veiti kiniyagomuni . . . na veidauci, na ivalavala tawasavasava, na garogaro, na gagadre ca, kei na kocokoco.”

—*Kolosa 3:5.*

“Dou vakasaqara na ka vinaka, ka segai na ka ca . . . Dou cata na ka ca, ka vinakata na ka vinaka.”

—*Emosi 5:14, 15.*

Lawa me Ganiti Luvemu iTbagone

ITUVAKI DREDRE

E tukuna o luvemu itabagone ni sa rui kaukaua na nomu lawa. Ia o vinakata mo taqomaki koya. O mani veinanuyaka, ‘Ke sega ni kaukaua na lawa au vakatura, ena rawa ni lai cakava e dua na ka ca!’

O rawa ni vakatura na lawa e ganiti luvemu itabagone. Ia mo kila rawa mada na vuna a sega ni taleitaka kina ena imatai ni gauna na lawa o vakatura.

VUNA E YACO KINA

Ka era tukuna e levu: O ira kece na itabagone era na beca ga na lawa; e dau yaco qori ena gauna vakaitabagone.

Kena dina: Ena rairai sega ni beca na lawa e dua na itabagone ke veiganiti na lawa erau vakatura na itubutubu, meratou veitalanoataka tale ga.

E levu na vuna e dau beci kina na lawa, ia era na rairai uqeta sara ga qori na itubutubu ke kaukaua tale na lawa se sega ni ganita na nodra yabaki ni bula na itabagone. Dikeva mada qo:

Kaukaua tale na lawa. Ke rau vakatura na lawa na itubutubu rau qai sega ni veivosakitaka kei luvedrau itabagone, ena nanuma o gone ni rau via lewai koya ga, rau sega ni via taqomaki koya. Qori ena vakavuna me cakava lo eso na ivalalava rau vakatabuya na nona itubutubu.

Sega ni ganita na yabaki ni bula. “Baleta ga niu tukuna,” na vosa qori ena rairai ganiti ira ga na gone lalai, ia o ira na itabagone ena gadrevi me vakamacalataki vei ira na vuna. Kuria qori, nira na biubiu e vale ena dua na gauna ra qai vakatulewa ga vakataki ira. Ena vinaka cake mo vuksi koya qo me kila na ka me cakava qai vakatulewa vinaka, baleta ni o se lewai koya tiko.

Ia na cava o rawa ni cakava ke dau beca o luvemu itabagone na lawa o vakatura?

KA O RAWA NI CAKAVA

Nanuma tiko ni bibi me vakaraitaki vei ira na itabagone na vanua ena yalani kina na ka era rawa ni cakava. Qori na ka era vinakata tu me caka, ia era na rairai sega ga ni tukuna vei iko. Mo **vakatura gona na lawa qai veitalanoataka kei luvemu me matata vua**. E tukuna na ivola, *Letting Go With Love and Confidence*: “Ni vakamatatataki vei ira na itabagone ni yalani ga na ka era rawa ni cakava, ra qai kila ni so na gauna era na vakatulewa na itubutubu ena vukudra, era na rairai sega ni vakayacora eso na ivalavalala e vakavu lomaleqa.” Ena yasana adua, o ira na itubutubu era solia vakalevu na galala, era vakaraitaka nira sega ni lomani luvedra. Qori sara ga na vuna era talaidredre kina na itabagone.—*Vakavuvuli vakaivolatabu: Vosa Vakaibalebale 29:15.*

O na vakaraitaka vakacava ni o veinanumi? **Laiva me talaucaka na nona nanuma o luvemu itabagone** me baleta na lawa ni vuvale. Kena ivakaraitaki, ke kerea me soli vakalailai vua na galala, **vakarogoci** koya mada. Ke rai-ca o luvemu itabagone ni o vakarogoci koya vinaka ena rawa ni doka qai muria na nomu vakatulewa, ke sega mada ga ni duavata kina.—*Vakavuvuli vakaivolatabu: Jemesa 1:19.*

Ia ni bera ni o vakatulewa, nanuma tiko qo: Era dau kerea na itabagone me soli vakalevu vei ira na galala, ia era na nanuma na itubutubu me vakalailaitaki na galala e soli vei ira. Mo **kauaitaka gona vakabibi nona kerekere o luvemu**. E vakaraitaka beka o koya ni rawa ni nuitaki? Vakacava na ka e kerea, e veiganiti me soli vakalevu kina na galala? Mo yalorawarawa ni ciqoma nona kerekere ke o raica ni veiganiti.—*Vakavuvuli vakaivolatabu: Vakatekivu 19:17-22.*

Ni o sa rogoca na ka e vinakata o luvemu itabagone, mo vakaraitaka tale ga **vua na ka o kauai kina**. Ni o cakava qori o sa vakavulici luvemu tiko me dau kauaitaka na nodra nanuma eso tale.—*Vakavuvuli vakaivolatabu: 1 Korinica 10:24.*

Oti, **mo vakatulewa qai vakamacalataka na vuna**.

Ke sega mada ga ni taleitaka nomu vakatulewa, ena marau ga o luvemu ni drau kauaitaka na itubutubu na nona nanuma. Na nomu vakavulici luvemu tale ga ni se itabagone ena yaga ni sa uabula. Ni veiganiti na lawa o vakatura, o qai veivosakitaka kei luvemu itabagone, o na vuksi koya me yalomatua qai dua na uabula nuitaki mai muri.—*Vakavuvuli vakaivolatabu: Vosa Vakaibalebale 22:6. ■*

TIKINIVOLATABU BIBI

“Me kilai na nomuni yalorawa-rawa.”—Filipai 4:5.

“Ni kua ni vakacudrui ira na luve-muni, de ra yalolailai kina.”
—Kolosa 3:21.

RA ITABAGONE

“Vakasamataka mada e dua na turaga e dinau tu ena baqe. Ke vinaka na nona sausaumi, ena nuitaki koya na baqe, ena rawa tale ga ni solia vakalevu vua na dinau ena dua na gauna emuri. E va tale ga qori e vale. E dodonu mo talairawa-rawa vei rau na nomu itubutubu. Ke o vakaraitaka ni o nuitaki ena ka lalai mada ga, erau na nuitaki iko vakalevu ena gauna se bera mai. Ia ke o dau talai-dredre vei rau, kua ni kurabui ni rau na ‘sega ni solia vei iko na dinau’ se na galala.”—Ena ivola *Questions Young People Ask—Answers That Work, Volume 2*, tabaka na iVakadinadina i Jiova.

SO NA KENA ITUKUTUKU:

- ▶ Sucu e Ailadi ena 1627.
- ▶ Kilai ni tauyavutaka na kemisitiri (chemistry).
- ▶ Na imatai ni saenitisi rogo me tabaka e dua na ivola e vakamacalataka vakamatailalai na nona vakatovotovotaka na ka e dikeva me kila kina na kena dina.
- ▶ Na veika e vola a uqeta e dua na cauravou a bula ena nona gauna o Sir Isaac Newton.
- ▶ A tokona vakailavo na kena vakadewataki na iVolatabu ena levu na vosa.
- ▶ Mate ena 1691 mai Igiladi ni sa yabaki 64.

ROBERT BOYLE

O ira na daunitukutuku makawa era na rairai kilai Robert Boyle ni dua na saenitisi e bulia e dua na lawa e vakayacani ga vua, na Boyle's law—qori na lawa e vakamacalataka ni tiko na kedrau isema na bi (pressure) kei na robo (volume) e tiko ena kasi. Na vakadidike vakairogorogo qo e yavu sara ga ni levu na vakadidike vakasaenisi era qai caka emuri. Ia o Robert Boyle e sega wale ga ni kenadau ena veika vakasaenisi. E kilai tale ga me dua na turaga e vakabauta dei na Kalou kei na nona Vosa uqeti na iVolatabu.

ASUCU o Boyle ena 1627 ena dua na vuvale vutu-niayau, eratou tiko e Lismore Castle, mai Ailadi. A bula donuya na itabagauna era saga kina na tamata vuku mera sereki ira na lewenivanua mai na veimataqali rai e veivakabobulataki tu me vica vata na sentiuri. A duavata kei na sasaga qori o Boyle. Ni se itabagone, a vakayacani koya me o Philaretus, kena ibalebale "Daulomana na ka Vinaka."

A sega ni vinakata wale ga o Boyle me vulica na ka dina, a gu tale ga na lomana me tukuna vei ira eso tale na ka kece e vulica. A kilai tale ga me dua na dauvoli-viola, na ka a vola e uqeti ira e levu era bula ena nona gauna, okati kina na saenitisi rogo o Sir Isaac Newton. Ena 1660, a vakaitavi tale ga o Boyle ena kena tauyavutaki na Royal Society, dua na isoqosoqo vakasaenisi e se tiko ga qo mai Lodoni, Igiladi.

KILAI ENA KA VAKASAENISI

A kilai o Boyle ni a tauyavutaka na kemisitiri. E sega ni vakataki ira na vo ni saenitisi ena nona gauna. Ni o ira qori era sega ni vinakata me kilai na nodra vakadidike se ra vakayagatata eso na vosa dredre era sega ni kila e levu na lewenivanua. Ia o Boyle e vakamacalataka vakamatailalai na nona cakacaka kece ena ivola e tabaka. Kena ikuri, e sega ni duavata kei na veika era vakabauta tu e levu ena dua na gauna, ia e vakatovotovotaka na nona vakadidike me vakadeitaka kina na kena dina.

A tukuna vei ira era dau usuraka na nodra rai
mera vakadeitaka na ka era *kila* ni dina kei
na ka era *nanuma* ni dina

E dikeva o Boyle ni veika kece e wasewasei vakamatai-lalai qai semasemai tale me buli kina e dua na ka, qai vakatoka qori me *corpuscles*.

Na iwalewale ni nona vakadidike o Boyle e vaka-macalataki tiko ena nona ivola kilai levu na *Sceptical Chymist*. E vakasalataki ira kina na saenitisi mera kua ni dokadoka se vakadonui ira ga, mera vakadinata tale ga nira cala. A tukuna tale ga vei ira era dau usuraka na nodra rai mera vakadeitaka na ka era *kila* ni dina kei na ka era *nanuma* ni dina.

TURAGA VAKABAUTA

A yavutaka o Boyle na nona vakabauta na Kalou ena veika e kila ni dina. Na veika e dikeva me baleta na vuravura kei na nodra buli vakamaqosa na veikabula kece, e vakadeitaka kina ni tiko e dua na Dauveibuli. E sega gona ni vakabauta na nodra tukuna na tamata vuku ena nona gauna, ni sega ni bula dina tiko na Kalou. E tukuna o Boyle ni na sega ni dredre vua e dua e yalomatua me vakabauta na Kalou.

Ia e kila o Boyle nida na sega ni kila na ka dina ena noda vuku ga. Ena gadrevi me vakatakila vei keda na Kalou, oya na nona vakayagataka na nona Vosa na iVolatabu.

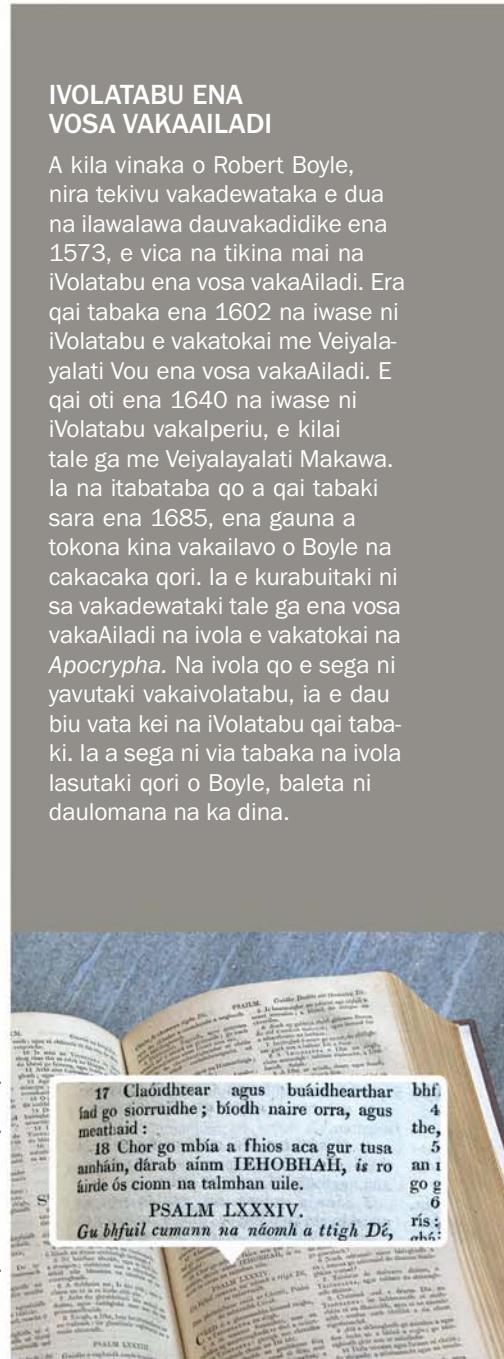
E rarawataka o Boyle ni levu era se sega ni kila na ivakavuvuli vakaivolatabu, e sega tale ga ni yavutaki ena dina na nodra vakabauta vakalotu. A taroga, e kila vaka-cava e dua ni donu na ka erau vakabauta na nona itubutubu se na vakabauta ni vanua e sucu kina? E vinakata sara ga o Boyle me vukei ira na tamata mera kila vinaka na iVolatabu.

Qori na vuna e tokona kina vakailavo o Boyle na kena vakadewataki na iVolatabu ena levu na vosa. E okati kina eso na nodra vosa na itaukei mai na Vualiku kei Merika, Araapea, Ailadi, Malay, kei Taki. E laurai dina vei Robert Boyle ni tamata vuku, ia e yalomalumalumu qai guta na kena kilai na ka dina, e vukei ira tale ga na tamata mera cakava qori. ■

IVOLATABU ENA VOSA VAKAILADI

A kila vinaka o Robert Boyle, nira tekivu vakadewataka e dua na ilawalawa dauvakadidike ena 1573, e vica na tikina mai na iVolatabu ena vosa vakaAiladi. Era qai tabaka ena 1602 na iwase ni iVolatabu e vakatokai me Veiyala-yalati Vou ena vosa vakaAiladi. E qai otu ena 1640 na iwase ni iVolatabu vakalperiu, e kilai tale ga me Veiyalayalati Makawa. Ia na itabataba qo a qai tabaki sara ena 1685, ena gauna a tokona kina vakailavo o Boyle na cakacaka qori. Ia e kurabuitaki ni sa vakadewataki tale ga ena vosa vakaAiladi na ivola e vakatokai na Apocrypha. Na ivola qo e sega ni yavutaki vakaivolatabu, ia e dau biu vata kei na iVolatabu qai tabaki. Ia a sega ni via tabaka na ivola lasutaki qori o Boyle, baleta ni daulomana na ka dina.

Courtesy of the Yale University Library

Na Rikarikayame Mata Buawa

Courtesy Rundstedt Rovilos

ETIKO ena mata ni rikarikayame e dua na ka vakasakiti e rawa ni cakacakataka na balavu ni vanua me ladeva. E rawa vakacava qori?

Vakasamatata mada: Me cakacakataka na rikarikayame na yawa ni vanua me ladeva, ena vakayagataka e dua na ka vakasakiti e tiko ena rua na matana lelevu. Na *retina* ni matana ruarua qori, e va tiko na kena iwasewase e ciqoma na rarama e raica. Ni curuma na imatai ni wase ni *retina* na rarama drokadroka ena makare na ka e raica, ia ena buawa ke curuma na vo ni wase ni nona *retina*. Ni buawa ga vakalevu na rarama e curu ena iwasewase ni *retina* qori, sa na qai voleka ga e matana na ka e raica. Qori e rawa kina ni cakacakataka na yawa ni vanua me ladeva me toboka na kena.

Era vinakata na dauvakadidike mera vakatotomuria na ka e caka-va na mata ni rikarikayame, mera bulia kina eso na itaba e vakatokai na 3-D, se na robot me cakacakataka na yawa ni vanua e tiko kina e dua na ka. E tukuni ena Science-NOW, e dua na site ni nius ena internet, ni mata ni rikarikayame e sa bau “vakasakiti dina na ka e rawa ni cakava kei na nona cakacakataka eso na itukutuku verevere, ia na balavu ni manumanu qo e veimama ga na sedimita, e lailai tale ga na nona mona ni vaka-tuvatani kei na lago.”

Na cava o nanuma? Na buawa ni matana na rikarikayame e bula vakaidewadewa se buli? ■

E rawa ni download na mekesini qo kei na ka makawa

Ulutaga kei na so na ka mera cakava na itubutubu, itabagone kei na gone

Raica ena internet na iVolatabu ena rauta na 50 na vosa